

Nya tendenser inom pedagogisk forskning

ANDERS OLSSON & BOSSE BERGSTEDT

Sociologiska institutionen, Avdelningen för pedagogik,
Lunds universitet

Pedagogisk forskning har under de senaste åren utmanats från en rad olika håll. Andra discipliner har kommit att intressera sig för frågeställningar som tidigare ansågs tillhöra pedagogiken och inte minst har pedagogiken utmanats av etablerandet av utbildningsvetenskap som vetenskapsområde. Samtidigt har det i den offentliga debatten riktats stark kritik mot bland annat den pedagogiska forskningens innehåll och bristen på internationell förankring. Det positiva med dessa utmaningar har varit en omprövning och förnyelse av den pedagogiska forskningens perspektiv och inriktningar. Detta nummer av tidskriften innehåller fem peer-review granskade artiklar där det ges exempel på nya tendenser som visat sig i några aktuella forskningsprojekt. Dessa artiklar ger självklart ingen heltäckande bild av var pedagogisk forskning befinner sig idag, men visar ändå på åt vilket håll som den rör sig. Det finns några tendenser i dessa artiklar som är särskilt intressanta. Vi kommer här särskilt att belysa nya sätt att forska om utbildningspolitiska reformer och dess relation till pedagogisk praktik, hur en språklig vändning skapat möjligheter till nya forskningsfrågor och hur en materiell vändning idag gör att nya ingångar öppnas för den pedagogiska forskningen.

Tre av artiklarna kan hänföras till en tradition inom svensk pedagogisk forskning som på olika sätt har kommit att studera utbildningspolitiska reformer. I och med att pedagogisk forskning länge har kopplats till samhällsliga förändringar har det också funnits ett intresse för utbildningspolitiken, hur reformer har utformats och hur de i sin tur tagits emot i pedagogisk praktik. Denna typ av forskning har sedan lång tid tillbaka haft en framträdande roll inom svensk pedagogisk forskning. Inom detta område har det på senare tid sökts nya vägar. Här finner vi en tendens som pekar mot att gå tillbaka och ta upp en gammal tradition som varit vilande samtidigt med att man gärna vill förnya den.

En av artiklarna söker förnyelse genom att väcka liv i teoribaserad utvärdering. I sin artikel *Teoribaserad utvärdering som svar på det tidiga 2000-talets frågor om utbildningsreformer* vill Jonathan Lilliendahl, Daniel Sundberg och Ninni Wahlström visa på hur en teoribaserad utvärdering kan svara upp mot dagens behov av utvärderingsbaserade policyanalyser och besvara 2000-talets frågor om utbildningsreformer. Detta görs mot bakgrund av att det ökande intresset för evidensbaserad av verksamheter inom utbildningssektorn åter har aktualiserat frågor om forskning, politik och pedagogisk praktik. Som en väg framåt för att vidareutveckla den teoribaserade utvärderingen pekar författarna på de senaste årens metodologiska utvecklingar inom vad som brukar benämnas "mixed methods research". Genom att använda sig av en "mixed methods" ansats vidgas tidigare perspektiv till att på ett nytt sätt omfatta en analys i flera led, där en transnationell-, nationell- och lokal nivå kopplas samman. Utifrån en empirisk fallstudie av den svenska läroplansreformen Lgr 11 visar författarna på resultat från en teoribaserad utvärdering som med hjälp av olika metoder som bygger på varandra relaterar transnationella policykontexter till nationella utbildningsreformer och skol- och klassrumskontexter. På så sätt skapas en mer utvidgad analytisk kedja som analyserar vad dokumenten får för konsekvenser för praktiken. Med denna ansats kan reformer som helhet ges en mer allsidig belysning.

En annan artikel som behandlar utbildningspolitik sätter fokus på pedagogisk segregation, ett område som berörs i en rad politiska reformer. I artikeln *Pedagogisk segregation: Lärarkompetens i den svenska grundskolan ur ett likvärdighetsperspektiv* vill Åse Hansson och Jan-Eric Gustafsson bidra med kunskaper om hur de skolreformer som genomfördes under 1990-talets början relaterar till pedagogisk segregation. I artikeln analyseras förändringar av lärarkompetensen i den svenska grundskolan sedan mitten av 1990-talet. Både lärartäthet och lärarkompetens diskuteras. Denna studie bygger på en kvantitativ metod. Det underlag som används för analyserna är det så kallade lärarregistret, i vilket uppgifter om bland annat varje lärares bakgrund, utbildning, befattning och huvudman årligen dokumenteras. I artikeln studeras hur olika bakgrundsfaktorer relateras till segregation. Förändringar av lärartäthet och lärarkompetens i den svenska grundskolan sedan mitten av 1990-talet, och hur dessa förändringar relateras till såväl skolans elevsammansättning som till huvudman (kommun eller fristående) undersöks. En frågeställning som undersöks är i viken utsträckning det förekommer segregering kopplat till lärartäthet och lärarkompetens i relation till skolans elevsammansättning.

I ytterligare en artikel som belyser utbildningspolitiska reformer problematiseras förståelsen av hur normkritisk pedagogik vuxit fram inom svensk utbildningspolitik. I artikeln *Att vända blicken mot sig själv: En problematisering av den normkritiska pedagogiken* av Elisabet Langmann och Niclas

Månsson görs detta mot bakgrund av införandet av lagen mot diskriminering och annan kränkande behandling av barn och elever i förskola och skola. Som en följd av denna politik har det skapats en viss förståelse för vad som anses vara normkritisk pedagogik. Studien erbjuder en teoretisk problematisering av några av den normkritiska pedagogikens förgivettaganden som de framträder i det skolpolitiska talet om skolors och förskolors likabehandlingsarbete. Även om den normkritiska pedagogiken arbetar för förändring genom att "utmana överordnade sociala kategorier och reflektera över vem som ges makt, görs till subjekt och ges tolkningsföreträde" blir resultat ett annat. Genom att uppmärksamma barn och elever på att det finns vissa grupper och individer i ett öppet och demokratiskt samhälle som behöver tolereras, kommer vissa liv och kroppar att positioneras som norm. Detta samtidigt som andra blir "avvikande" eller "normbrytande", och ytterligare andra som "farliga" eller "oönskade" i förskolans och skolans likabehandlingsarbete. Det gör att de främlingar som det "normkritiska medvetandet" själv är med till att skapa inte passar in i den rådande ordningen. Genom sitt främlingskap att tillhöra både samhällets insida och utsida, att vara nära och avlägsen, innanför och utanför, vän och fiende på samma gång, blir främlingen en obestämd och hotfull figur. I studien visas hur den normkritiska pedagogiken till stor del är kvar i en modernistisk kunskapssyn. Det "normkritiska" subjektet förutsätts vara någorlunda fast och stabilt i den utbildningspolitiska diskursen om förskolans och skolans likabehandlingsarbete. Det normkritiska subjektet tycks utgå från en identifierande handling som tycks bygga på ett fast subjekt snarare än ett upplöst och motsägelsefullt sådant. På så sätt riskerar den att reproducera och normaliserar en klassisk modernistisk subjektsuppfattning. Genom att upplösa vissa dikotomier skapas nya dikotomier utan att man i grunden gör något åt det som man vill förändra. För att lyckas med detta krävs en annan syn på subjektet.

Det gemensamma för dessa tre artiklar är att alla på ett eller annat sätt analyserar utbildningspolitiska reformer. Däremot blir analys och resultat olika, beroende på att de använder olika perspektiv. Alla tre kan ses som försök att förnya tidigare etablerad teoribildning inom svensk pedagogisk forskning. På så sätt ser vi också hur olika tendenser synliggörs. Vi skall nu se närmare på ett par av de "vändningar" som inneburit att det ställs nya forskningsfrågor.

En av de mest tydliga "vändningar" som ägt rum är den som på 80-talet inleddes mot språket och dess betydelse för kunskapsbildning. I artikeln som granskar normpedagogik sägs den språkliga vändningen innebära att det inte längre är subjektet utan diskursen som "talar" och subjektet bär på den kunskap diskursen producerar. Det innebär att språket också utgör människans förutsättningar för meningsskapande och handlingsbetingelser. Subjektets positioner i diskursen är inget i sig självt, utan är "situerade i sitt

förhållande till diskursen, det vill säga de utgör delar av diskursen”. Den språkliga vändningen gör att vi får syn på en människa som alltid befinner sig i språket, något som i sin tur gör henne till ett subjekt. Eftersom det är i språket som subjektet har sin plats och sitt ursprung måste mänsklig erfarenhet i första hand förstås som en fråga om språk. Men språket är begränsat och sätter därför samtidigt gränser för vad subjektet tillåts att säga och vara. Problematiseringen av språket betydelse hängde samman med att forskarna blev allt mer klara över att de själva påverkar de processer som de studerar. Det finns ingen objektiv verklighet som är åtskild från den subjektiva och inte heller ett vetenskapligt språk som helt och hållet kan särskilja sig från språket i övrigt. Det pågår ett ständigt utbyte av språk, ständiga läsningar och kommentarer till hur vi förstår oss själva och de fenomen som finns runt omkring oss.

Det finns tydliga spår av den språkliga vändningen i flera av artiklarna. Vi har redan kunnat se hur de två artiklarna om teoribaserad utvärdering och om normkritisk pedagogik fokuserar på språket, vilket i det första fallet sätts i samband med en ”mixed methods” ansats och i det andra fallet med poststrukturalistiska perspektiv.

Ytterligare en artikel som sätter fokus på språket är artikeln *Flerspråkighet som en resurs i NO-klassrummet* av Annika Karlsson, Pia Nygård Larsson och Anders Jacobsson, som syftar till att öka kunskapen om språkets betydelse för lärande. I denna artikel analyseras språkanvändning i autentiska situationer i naturorienterande undervisning i ett flerspråkigt klassrum på mellanstadiet. Här används ett sociokulturellt perspektiv, vilket är ett av dem som flitigt kommit att använda sig av språket i sina analyser. Genom detta avser de att bidra till att öka kunskapen om språkets betydelse för lärande. Studien beskriver hur nyanlända elever använder sina språkliga resurser genom att kodväxla mellan första- och andraspråk i växelverkan mellan en vardaglig diskurs och mer vetenskapliga diskurser som elever möter i undervisningssammanhang. Elevernas språkliga rörelse mellan och inom de olika diskurserna analyseras genom att tydliggöra de samtal eleverna för i kommunikativa undervisningssituationer.

Nästa vändning som blivit aktuell inom pedagogisk forskning är den ”materiella”. Den bygger på att det under de senaste åren har framkommit en kritik mot att språket alltför mycket kommit i centrum. Något av det som glömts bort i denna vändning har varit den materiella verkligheten. Det har lett till att det skett en vändning mot det som också kallas för nymaterialism och posthumanism. Prefixet ”post-” ska inte förstås som det som kommer efter humanismen. Snarare är det så att posthumanism både kommer före och efter humanismen. Människa har alltid på ett eller annat sätt blivit till i relation till allt annat som framträtt i världen. Däremot har det under

moderniteten varit en period som kännetecknats av att man tänkt människan utifrån dualismer och en strävan efter att sortera in världen i enlighet med dessa. Här ges materialitet betydelsen av att själv kunna agera och därmed ifrågasätts ett antropocentriskt förhållningssätt där människan betraktas som världens centrum. Världen blir inte längre enbart en resurs för människan. Det är tydligt att detta är ett försök till att ta sig ut ur den modernistiska subjektsyn som bland annat kritiserats i artikeln om normkritisk pedagogik. Hur kan vi tänka kring "subjektet" om vi frikopplar det från idén om människan som någonting unikt, distinkt och autonomt? Vad händer om vi istället ser mänskliga och icke-mänskliga subjekt som samkonstituerade och i ständig interaktion med sin omgivning? Det är frågeställningar som dessa som har gjort att fokus sätts på sådant som är bortom mänsklig kontroll och då främst på det icke-mänskliga som till exempel miljö, teknik, djur och kroppar. Viktigt blir att diskutera frågor som vad ett subjekt är och hur det går att förstå pedagogiska relationer bortom humanistiska tolkningsramar?

En av artiklarna, *Teorimetod som analysverktyg: Att följa en kanins väg från en konsthall, via en förskola och tillbaka till konsthallen* av Anne-Li Lindgren och Wilhelmina van Vulpen, är klart inspirerad av en nymaterialistisk vändning. I studien söker man svar på frågor om hur barns inblandning i mänskligt-materiella relationer skapas i en konsthalls och en förskolas rum. Studien börjar och slutar med en flicka som på en konstutställning blir tillsammans med en rosa kanin av plast. Den visar hur kaninen och flickan följs åt och ger varandra materialitet och plats i de olika rummen. Genom att följa en kanin framträder oväntade detaljer som viktiga, liksom hur olika förståelser av estetik kan sätta en analys i rörelse. På så sätt blir det tydligt hur barns till synes oförutsägbara frågor och vilja att röra materia kan transformera en händelse. Mötet med kaninen förbinder olika rum, kroppar och materialiteter med varandra, vilket visar hur rum för konst och rum för estetiska relationer kan samskapa. I studien används filosoferna Gilles Deleuze och Felix Guattari för att förstå pedagogik och lärande på nya sätt och då framför allt begreppen assemblage, rhizom och nomadologi. Viktigt här blir idéer om att tillblivelse sker genom skillnad, rörelser och relationer. Allt befinner sig i konstant rörelse och i ständig tillblivelse. När man som forskare lyckas följa denna rörelse kan nya upptäckter göras av hur fenomen rör sig och kopplar samman. Det är ingen tillfällighet att den materiella vändningen syns tydligast när det gäller forskning om yngre barn och förskola. Här finns förbindelse till tidigare pedagogiska traditioner som till exempel Reggio Emilia, där man också tydligt satt fokus på barns relation till materia. Utforskande, kreativitet och experimenterade är viktiga inslag när det gäller att få syn på materiales egen agens. Idag märks den materiella vändningen inom allt fler område, även när det gäller forskning om policydokument och högre utbildning.

Sammantaget visar artiklarna i detta nummer av tidskriften att det finns en rad nya tendenser inom dagens pedagogiska forskning. Pedagogik som vetenskap har vuxit fram under en modern samhällsepok. Men det är tydligt att det idag sker ett ifrågasättande av vad detta kommit att innebära, när det gäller såväl forskningens inriktning som teoriutveckling. En omprövning tycks vara nödvändig för att nya forskningsfrågor skall kunna ställas i en ny tid.

Förutom dessa fem artiklar finns i detta nummer två övriga bidrag i form av en professorsinstallationsföreläsning och en debattartikel. På liknande sätt som i artiklarna kan dessa, var och en på sitt sätt, ses som försök till att förnya pedagogisk forskning. Andreas Fejes diskuterar i sin installationsföreläsning *Vuxenpedagogik som forskningsfält – trender och tendenser* hur den vuxenpedagogiska forskningen kan utvecklas och pekar här bland annat på hur viktigt det är att bibehålla en öppenhet vad gäller teoretisk och metodologisk pluralism. I sin debattartikel *Diagnoser i vår tid: Fastlåsnings och blivande, totalitet och oändlighet* debatterar Mattias Nilsson Sjöberg diagnoser i vår tid utifrån exemplet med ADHD. Utgångspunkt för diskussionen tas i post-humanismen och dess möjligheter att medverka till uppluckring av kategorier. För att undgå diagnosens tendenser till totalisering och fastlåsnings är det viktigt att forma en djupare förståelse för människors alla olikheter.

Forskarna i detta nummer av tidskriften visar tydligt på att försök görs för att förnya teorier som tidigare varit framgångsrika samtidigt som forskare strävar efter att utveckla nya perspektiv. För att lyckas med detta är det viktigt att lyfta fram och diskutera grundläggande villkor för hur kunskap och lärande blir till, vilket i sin tur kan tillföra en ny syn på såväl forskaren som de teorier och metoder som används. Helt klart är att den pedagogiska forskningen långtifrån står still i ett bevarande av något som varit. Dagens pedagogiska forskare är beredda att ta de utmaningar som de ställs inför. Vi kan med tillförsikt se fram emot vad som framöver kommer att utvecklas inom svensk pedagogisk forskning.